

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2012 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2012

1

Vilnius 2013

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2012

1

Vilnius 2013

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-7-55

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

VILMA ŽALTAUSKAITĖ

**ROMOS KATALIKŲ DVASININKAS: LUOMO APIBRĖŽTIS IR TAPATYBĖS
KONSTRAVIMAS. ŽEMAIČIŲ (TELŠIŲ) IR VILNIAUS VYSKUPIJOS XIX A.
PASKUTINIAISIAIS DEŠIMTMEČIAIS – XX A. PRADŽIOJE (II)***

(Tęsinys) **

Katalikų Bažnyčios kaip institucijos struktūra ir veikimas Rusijos imperijoje buvo reglamentuoti Kitatikių dvasinių reikalų įstatymu (1857, 1896 m.)¹. Šis įstatymas, o nuoroda į jį buvo ir Luomų įstatyme², be kita ko fiksavo dvasininkų teises ir pareigas, jų užėmimo tvarką, įvardijo dvasininkų rengimo įstaigų veiklos tvarką, taigi taip pat reglamentavo dvasininkų kaip luomo funkcionavimą. Katalikų Bažnyčios kaip institucijos subordinacija pasaulietinei valdžiai aiškiai fiksuojama 1857 m. Įstatymų sąvade (8–9, 42, 47 straipsniai). Ji nepakito ir XIX a. paskutinįjį dešimtmetį – 1893, 1896 m. Įstatymų sąvade iš esmės buvo išlaikyta ir ta pati įstatymų išdėstymo seka³. M. Dolbilovas atkreipė dėmesį į visų kitatikių dvasinių reikalų įstatymų išdėstymo seką 1857 m. Įstatymų sąvade kaip rodančią jų tuometinę neformalią hierarchiją (Romos katalikų tikėjimas – jame pirmasis) Rusijos imperijoje, kuri, beje, anot jo, nesutampa su lyginamąja valstybės kišimosi

* Straipsnis parengtas dalyvaujant LMT 2011–2012 m. finansuotame projekte „Lietuvos tradicinio elito tapatybės XIX a. pab. – XX a. pr.“ Nr. MIP–027/2011. Dėkoju kolegoms habil. dr. Tamarai Bairašauskaitei, dr. Dariui Staliūnui už pagalbą, pastabas, į kurias buvo ir nebuvo atsižvelgta rengiant straipsnį.

** Straipsnio pirma dalis publikuota „Lietuvos istorijos metraštyje 2011–2“ (Vilnius, 2012, p. 69–80).

¹ *Управленіи духовных дель Христіанъ Римско-Католическаго исповѣданія, СЗРИ*, т. XI, ч. 1–2, Санкт Петербургъ, 1857, с. 7–30; *О управленіи духовных дель Христіанъ Римско-Католическаго и Армяно-Католическаго исповѣданіи*, ten pat, p. 12–53.

² *Законы о Состояніяхъ*, ten pat, т. IX, 1876, Санкт Петербургас (444 straipsnis).

³ Seka papildyta IV dalimi: apie karaimų valdymą.

į religijos praktiką skale⁴. Tai, kad 1896 m. įstatymų išdėstymo seka nedaug pasikeitė, o Romos katalikai – vėlgi pirmieji, gali rodyti ne tik neformalią hierarchiją, bet ir tiesiog tai, kad Romos katalikų imperijoje būta daugiausia tarp kitatikių⁵.

Analizuojant Romos katalikų dvasininkų luomo teisinę apibrėžtį reglamentavusius įstatymus pirmiausia pažymėtina, kad imperatorius arba monarchas, aukščiausioji patvaldinė valdžia (*Верховная Самодержавная власть*), Rusijos imperijos įstatymdavystėje funkcionavo kaip pagrindinis faktorius, apsprendžiantis visų kitatikių konfesijų raišką ir vietą. Tai – esminė Kitatikių dvasinių reikalų įstatymo formulė, aiškiai fiksuojama tiek 1857 m., tiek 1896 m. redakcijose. Bendruosiuose šio įstatymo straipsniuose buvo pripažįstama, kad dvasinių / religijos reikalų valdymas ir pareigų atlikimas priklauso nuo savojo tikėjimo taisyklių ir nuostatų, bet kartu laikomasi valstybės įstatymų ir ištikimybės priesaika saugomos visos šventos monarcho teisės ir privilegijos⁶. Taip pat pabrėžiama valstybės įstatymų viršenybė prieš Bažnyčios teisę⁷. Katalikų Bažnyčios veikimas, kaip ir visų kitų „kitatikių“ konfesijų, buvo Vidaus reikalų ministerijos žinioje, tik per ją ir Užsienio reikalų ministeriją buvo palaikomi santykiai su Apaštalų Sostu⁸. Todėl Katalikų Bažnyčios kaip aiškios hierarchinės institucijos funkcionavimas negalėjo būti savarankiškas, reglamentuotas tik Bažnyčios teise, o šiai institucijai subordinuotos socialinės grupės nariai patyrė spaudimą dėl lojalios valstybei, kurioje buvo ryški konfesijų hierarchija, laikysenos. Pastebėtume, kad tokios pastangos buvo būdingos ne tik Rusijos imperijai.

⁴М. Д о л б и л о в, *Русский край, чужая вера: этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II*, Москва, 2010, с. 66.

⁵XIX a. 8 deš. katalikai sudarė antrąją po stačiatikių imperijos konfesinę grupę (8,9 %); А. Н о в и к о в, *Российские консерваторы (М. Н. Катков, Д. А. Толстой, К. П. Победоносцев) и самодержавие (середина XIX – начало XX веков)*, Москва, 2002, с. 41. 1897 m. gyventojų surašymo duomenimis, antrąją vietą užėmė musulmonai, katalikai – trečiąją. А. Д о р с к а я, *Свобода совести в России: судьба законопроектов начала XX века*, Санкт-Петербург, 2001, с. 19.

⁶1857 m. Kitatikių dvasinių reikalų įstatymo 3 straipsnis: *Духовные дела Христиан иностранных исповеданий и иноверцев ведаются особенными их духовными управлениями, Верховною Самодержавною Властью к тому предназначенными (а). Сии управления, в исполнении своих дел и должностей, поступают по правилам и уставам своей веры, но с тем вместе неупустительно наблюдают и государственные узаконения, как в сей, так и в других частях Свода Законов Империи изложенных [šio posakio 1896 m. įstatymų sąvade nėra, – V. Ž.], и по долгу верноподанической присяги охраняют все священные права и преимущества ЕГО ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА и законы государства (б).* (Taip pat ir 1896 m. Kitatikių dvasinių reikalų įstatymo 3 straipsnis).

⁷1893 07 22 ir 1893 09 17 atsakymai į Romos kurijos promemorijas, *Rusijos valstybinis istorijos archyvas* (toliau – RVIА), f. 821, ap. 150, b. 117, l. 1–55.

⁸Toks subordinavimas išreikštas įstatymuose bei buvo nurodomas ir pabrėžiamas ne viename Romos katalikų dvasininkų padėtį charakterizuojančiame dokumente. [1890?] VRM Kitatikių dvasinių reikalų departamento (toliau – KDRD) raštas apie galiojančias taisykles Katalikų Bažnyčiai Rusijoje, RVIА, f. 821, ap. 150, b. 14; [1902 ??] Apie Romos katalikų dvasininkų padėtį pagal galiojančius įstatymus, ten pat, b. 126, l. 1–9; [1905, 1917] Romos katalikų Bažnyčios Rusijoje valdymas (VRM KDRD valdininko ypatingiems pavedimams А. Petrovo raštas), ten pat, b. 129, l. 1–27.

Tačiau taip pat svarbu, kad, pavyzdžiui, įstatymais 1873 m. vadinamąjį kulturkampfą pradėjusi Prūsija įstatymais jį 1886–1887 m. ir sustabdė⁹. Tuo tarpu Rusijos imperijoje, vadinamajame ŠVK, XIX a. 9-ajame dešimtmetyje Romos katalikų dvasininkų atžvilgiu galėjo galioti ir būti taikomi ne tik įstatymai, bet ir administraciniai nurodymai be įstatymų pagrindo, be juridinės imperatoriaus sankcijos. Jie veikė kaip turintys „privalomos taisyklės prasmę“. *Значение обязательного правила* – būtent taip vidaus reikalų ministras Dmitrijus Tolstojus atsakyme Vilniaus generalgubernatoriui Aleksandriui Nikitinui charakterizavo 1868 ir 1883 bei 1884 m. vietos administracijos nurodymus dėl Romos katalikų dvasininkų skyrimo ir atleidimo kontrolės¹⁰.

Pagarba monarchui ir ištikimybė – nekvestionuojamos vertybės. Jų nepaisymas grėšė neabejotinomis sankcijomis, kurių teisinio pagrįstumo net nereikėjo įrodinėti. Štai po incidento 1892 m. pavasarį [?], kai Imperatoriškosios Romos katalikų dvasinės akademijos ar seminarijos Sankt Peterburge auklėtiniai neparodė deramos pagarbos (t. y. nenusilenkė ir nenusiėmė galvos apdangalų) „aukščiausiesiems“ asmenims, Kitatikių dvasinių reikalų departameno direktorius rašte pareiškė, kad jeigu pasikartotų niekaip nedovanotinas elgesys, tai mokymo įstaiga, kurios auklėtiniai taip pasielgtų, bus nedelsiant uždaryta ir jos tarnautojai atleisti (*а весь личный состав его, без принятия объяснений и оправданий, раскасирован*)¹¹. „Labai gerai“¹² – po šiuo sekė vidaus reikalų ministro Ivano Durnovo rezoliucija. Lucko-Žitomiros vyskupijos seminarijos uždarymas¹³ neleido abejoti įvadytų valdžios sankcijų rimtumu. Beje, Imperatoriškosios Romos katalikų dvasinės akademijos rektorius siuntė pasiaiškinimą-atsiprašymą, neigdamas blogą auklėtinių valią, ir prie tokio rašto pridėjo akademijos auklėtinių sąrašą su jų parašais¹⁴. Minėtos istorijos kontekste pasakytina, kad pagal aukščiausios valdžios / centro retoriką galėjo pakakti vienintelio precedento, kad imperatoriškoji mokykla būtų uždaryta, o personalas atleistas, ir tai – iškalbingas faktas imperijos teisinės sistemos¹⁵ ir konfesinės politikos analizės kontekste. Vieną ar kitą valdžios sprendimą galėjo lemti ne tik numatyta strategija, bet ir atsitiktinumas.

⁹ Z. Zieliński, *Kulturkampf w archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej w latach 1873–1887*, Poznań, 2011.

¹⁰ 1884 01 24 Vidaus reikalų ministro raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVA*), f. 378, ap. 1883. Bendrasis skyrius (toliau – BS), b. 545, l. 40–41.

¹¹ 1892 03 07 VRM KDRD direktoriaus M. Kantakuzeno-Speranskio raštas, *RVA*, f. 821, ap. 125, b. 405, l. 145.

¹² 1892 03 07 VRM KDRD direktoriaus M. Kantakuzeno-Speranskio raštas (kopija), ten pat, b. 433, l. 153.

¹³ Д. Б о в у а, *Гордиев узел Российской империи: власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793–1914)*, Москва, 2011, с. 792.

¹⁴ 1892 03 09 Imperatoriškosios Romos katalikų dvasinės akademijos rektorius A. Symono raštas M. Kantakuzenui-Speranskiui ir akademijos inspektoriaus raštas su studentų parašais, *RVA*, f. 821, ap. 125, b. 405, l. 146–148. Beje, pirmasis jame pasirašė Jonas Mačiulis (Maironis), matyt, todėl, kad buvo paskutiniojo akademijos kurso senjoras.

¹⁵ Р. С. У о р т м а н, *Властители и судии. Развитие правового сознания в императорской России*, Москва, 2004, с. 64.

Ar ir kaip keitėsi įstatymo apie Romos katalikų valdymą turinys, susijęs būtent su dvasininkais, nuo XIX a. 6-ojo dešimtmečio iki 1896 m. redakcijos? Kokia linkme buvo keičiami straipsniai, tiesiogiai susiję su dvasininkais, kaip jie turėjo veikti dvasininkų laikyseną arba kokią tą laikyseną rodo buvus? Pirmiausia pastebėtina, kad keitimų nebūta daug. Tačiau 1896 m. įstatyme fiksuojamos ne tik pasikeitusios sąvokos¹⁶. Taip pat pažymėtina, kad ir tie patys tebegaliojantys įstatymų straipsniai įvairiais laikotarpiais, priklausomai nuo pasaulietinės valdžios politikos niuansų, personalijų, galėjo būti skirtingai interpretuojami ir taikomi¹⁷. Tą rodo jau minėtas atvejis dėl Romos katalikų dvasininkų išsilavinimo pripažinimo, o tiksliau – nepripažinimo, jiems siekiant užimti pasaulietinės tarnybos vietas. XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais pasaulietinė valdžia įvairiomis priemonėmis ribojo ne tik socialinį mobilumą Romos katalikų dvasininkų luomo viduje, bet apskritai siekė išlaikyti statišką luominę visuomenės struktūrą.

Lyginant 1857 ir 1896 m. Kitatikių dvasinių reikalų įstatymo redakcijas ir 1893 m. Įstatymų sąvado tęsinio straipsnius pasakytina, jog XIX a. paskutiniojo dešimtmečio įstatymo kai kurių straipsnių formuluotės buvo išplėtos ir labiau konkretizuotos (pavyzdžiui, dėl perėjimo į krikščionių konfesiją). Taip pat 1896 m. nebeliko punktų, kurie į 1857 m. įstatymą buvo įtraukti po 1847 m. Rusijos ir Apaštalų Sosto liepos 22 d. susitarimų¹⁸

¹⁶ Pavyzdžiui, formuluotėse vietoje *Римский двор* atsirado *Римская курия*. О. Лиценбергер, *Римско-католическая Церковь в России, история и правовое положение*, Саратов, 2001, c. 140.

¹⁷ Pavyzdžiui, XIX a. 8 deš. nediskutuojama dėl to, kad pagal 1833 m. Vilniaus Romos katalikų dvasinės akademijos statutą akademija prilyginama universitetui, o XIX a. 10 deš. tas pats *Устав о Службе Гражданской*, kuriame nurodoma, kokiam rangui valstybinėje tarnyboje prilyginamas įgytas išsilavinimas, jau interpretuojamas kitaip. *Устав о Службе (СЗРИ)*, т. III, 1876, 79 straipsnis) nurodoma, kad *права и преимущества лиц, получающих от Духовных академий ученые степени, определяются особым положением*. Tačiau toliau komentuojama, kad tai turėtų būti taikoma tik stačiatikių akademijoms. Dar nurodoma, kad Varšuvos Romos katalikų dvasinės akademijos studentai pagal 1859 03 10 *Устав о Службе Гражданской в Царстве Польском* naudojosi ten eidami tarnybon tokiomis pat teisėmis kaip ir universitetų studentai, tačiau nieko panašaus nenurodoma apie Vilniaus Romos katalikų dvasinę akademiją ar Imperatoriškąją Romos katalikų dvasinę akademiją Sankt Peterburge (Pažyma [?], *РВА*, f. 821, ap. 125, b. 380, l. 31). Baigusiujų minėtą akademiją Sankt Peterburge ir norėjusiųjų įsidarbinti pasaulietinėse įstaigose bylų likimai tiek 1876–1877, 1896, 1904 m. rodo, kad toli gražu ne viskas priklausė nuo įstatymo raidės. Tokie klausimai buvo sprendžiami išimties tvarka, juos sprendžiant buvo atsižvelgiama į asmens kilmę (*происхождение*), atsižvelgiama į išsilavinimą, koks buvo įgytas prieš stojant į seminariją ar akademiją (1904 10 30 VRM KDRD raštas, ten pat, l. 52).

¹⁸ Istoriografijoje gana dažnai teigiama, kad vadinamasis konkordatas Rusijoje įstatymų galios neturėjo, į įstatymų rinkinius įtrauktas nebuvo. R. V e b r a, *Lietuvos katalikų dvasininkija ir visuomeninis judėjimas*, Vilnius, 1968, p. 23; *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, sud. V. Ališauskas, Vilnius, p. 346). Visgi vadinamasis 1847 m. konkordatas kurį laiką Rusijos imperijoje galiojo. Juo remtasi 1857 m. Kitatikių dvasinių reikalų įstatyme, o kai kurie punktai – dėl vyskupijų statuso, jų pavadinimų – laikytini galiojusiais ir vėliau, po oficialaus jo nutraukimo 1866 m. Pavyzdžiui, ir taisyklės dėl bažnyčių remonto ir statymo (1857 m., 125 straipsnis ir 1896 m., 124 straipsnis). Turinys liko toks pat, tačiau 1896 m. redakcijoje nebuvo nuorodos į 1847 m. liepos 22 d. susitarimą tarp Apaštalų Sosto ir Rusijos. Paminėtina, kad šiuo straipsniu apibrėžiama sfera po 1863 m. iki 1896 m. liepos įsako apskritai nebuvo reglamentuojama įstatymu, o tik generalgubernatoriaus aplinkraščiu.

(14 straipsnis; 102–111 straipsniai: dėl dvasininkų rengimo įstaigų). Dvasininkų rengimas 1896 m. įstatyme nedetalizuojamas: tik minimos seminarijos vyskupijose ir akademija Sankt Peterburge (109–110 straipsniai). Pažymėtina, kad mokymasis dvasininkų rengimo įstaigoje ir įgytas teologinis išsilavinimas buvo vienas iš dvasininkų luomą charakterizuojančių ženklų. Luomų įstatyme fiksuota, kad asmens priėmimas į dvasininkų rengimo įstaigą reišė formalų jo priskyrimą dvasininkų luomui (tiesa, įstatyme minimi ne šiaip seminarijų klierikai, o jau aukštesniuosius šventimus gavę asmenys – subdiakonai ir diakonai¹⁹ – taigi aukštesniųjų seminarijos kursų studentai). Jau stojant į seminariją mokestinio luomo asmuo pateikdavo atleidimą iš bendruomenės, t. y. prarasdavo buvusios savo socialinės priklausomybės įsipareigojimus²⁰. Beje, asmuo, dėl įvairių priežasčių nebaigęs seminarijos, vėl priklausydavo tam luomui, kuriam priklausė iki stojimo. Tame pačiame 416 straipsnyje fiksuota, kad priėmimą į dvasininkų rengimo įstaigas kontroliuoja (*разрешают*) gubernatorius, informuodamas Vidaus reikalų ministeriją. Taigi pagal įstatymą Romos katalikų dvasininkų luomo formavimas priklausė nuo pasaulietinės valdžios, nebuvo paliktas vien bažnytinės valdžios kompetencijai. Pasakytina, kad ir kitų konfesijų būsimesiems dvasininkams reikėjo vietos administracijos leidimo. Tačiau vadinamajame ŠVK Romos katalikų dvasininkų luomo formavimas buvo aiškiai suvoktas kaip tautinės valdžios politikos realizavimo priemonė²¹, luomo komplektavimas neformaliai priklausė nuo vietinės administracijos. Vadinamajame ŠVK stojimo į seminarijas kontrolė priklausė generalgubernatoriui (1864 m. birželio 22 d. aplinkraštis)²². Generalgubernatorius, peržiūrėjęs norinčiųjų stoti į seminariją dokumentus, informuodavo gubernatorių, kad sutinka dėl priėmimo (*невстречая со своей стороны препятствий*)²³ arba ne. Tik tada gubernatorius informuodavo vyskupą / vyskupijos valdytoją ir Vidaus reikalų ministeriją. Taigi minėtojo Luomų įstatymų straipsnio paisoma nebuvo. 1897–1898 m. svarstant galimybę atšaukti dalį Romos katalikų dvasininkiją varžančių ribojimų²⁴, kai

¹⁹ Законы о Состояніяхъ, *СЗПИ*, т. IX, издание 1876 года, Санкт Петербургъ (413 straipsnis).

²⁰ Ten pat, 416 straipsnis.

²¹ Apie Romos katalikų dvasininkų rengimo kontrolės po 1863 m. sukilimo prasmę žr.: М. Д о л б и л о в, *Русский край...*, с. 346–366.

XIX a. pab. vietos administracija įvardijo, kad siekta *Установить более согласное с видами правительства приготовление священников в семинариях*, 1898 02 09 Vilniaus gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *LVI A*, f. 378, ap. 1898 Politinis skyrius (toliau – PS), b. 52, l. 56–57.

²² Romos katalikų ir jų dvasininkų teisių varžymai Rusijos imperijos Šiaurės Vakarų Krašte 1864–1901 m., parengė V. Merkys, *Lietuvių katalikų akademijos metraštis*, t. 20, Vilnius, 2002, p. 255.

²³ Priėmimo į Telšių, Vilniaus seminarijas bylos, *LVI A*, f. 378, pvz., ap. 1870–1875 m. BS.

²⁴ Svarstymai kilo po imperatorijos rezolucijos ant Kauno gubernatoriaus 1895 m. ataskaitos. Joje buvo išdėstyti siūlymai atšaukti kai kuriuos suvaržymus dvasininkams. Motyvas – ne abejonė pačiais suvaržymais, o tai, kad jie kelia precedentą apkaltinti pasaulietinę valdžią dvasininkų persekiojimu. 1898 06 16 Vidaus reikalų ministro (valdytojo) Ivano Goremykino raštas Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, ap. 1898 PS, b. 52, l. 90–91.

kurie gubernatoriai atkreipė dėmesį, kad tokia priėmimo į seminarijas tvarka prieštarauja Luomų įstatymui ir siūlė ją paprastinti – laikytis įstatyme nurodytos²⁵. Visgi Vilniaus generalgubernatoriaus Vitalijaus Trockio galutinė pozicija buvo kitokia – jis laikėsi nuomonės, kad reikia palikti galioti visas dvasininkų veiklą reglamentuojančias administracines priemones. Pastebėtina, kad kai kurias siūlė ne naikinti, o „palikti be dėmesio“ (*оставить без внимания не отменяя существующих распоряжений*)²⁶, seminarijų kontrolę dargi stiprinti²⁷. Žinoma, reikėtų atskirų tyrimų, kiek tokia generalgubernatoriaus ir vėlesnė – 1901 m. – Vilniaus gubernatoriaus nuomonė galėjo turėti įtakos formuojant centrinės valdžios poziciją peržiūrint galiojusius represyvius administracinius nurodymus dėl Romos katalikų dvasininkų XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Viena akivaizdu: tarp punktų, kurie buvo nedelsiant atšaukti po 1904 m. gruodžio 12 d. imperatoriaus įsako²⁸, punkto dėl Romos katalikų dvasinių seminarijų kontrolės naikinimo nebuvo. Netgi Žemaičių (Telšių) vyskupijos valdytojas šį klausimą išskyrė iš kitų ir žadėjo siūlymus pateikti atskirai²⁹.

Romos katalikų dvasininkų luomui priklausiusių asmenų pareigybinės kompetencijos taip pat fiksuotos įstatymuose. 1896 m. Kitatikų dvasinių reikalų įstatymo redakcijoje išliko nepakeisti straipsniai dėl arkivyskupo metropolito ir vyskupų valdžios arkivyskupijai ir vyskupijoms (1857 m. – 16 str., o 1896 m. – 22 str.). O didžiausią pasikeitimą 1896 m. galima fiksuoti apibrėžiant vyskupo teises ir pareigas. Vyskupo – aukščiausiojo vyskupijos hierarcho pareigų paisymas / nepaisymas bei reglamentavimas buvo svarbūs valdžios retorikoje ir politikos praktikos / -ų mechanizme. Tai atsispindi ir įstatyme, ir jo praktikoje. Pavyzdžiui, vyskupo ganytojiška priedermė – vyskupijos vizitavimas – fiksuoti įstatymu (1857 m. įstatymo 46 straipsnis; 1896 m. – 56 straipsnis), tačiau šios priedermės vykdymas vadinamajame ŠVK buvo kontroliuojamas ir ribojamas vietinės valdžios aplinkraščių: leidimą vyskupijos vizitavimui išduodavo generalgubernatorius (1869 10 10)³⁰, 1889 m. šis reikalavimas dar kartą pakartotas³¹. Kad tokia tvarka priešta-

²⁵ 1898 07 05 Kauno gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui su į Policijos departamentą siųsto (1898 07 04) rašto kopija, ten pat, l. 28; Vilniaus gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, l. 57.

²⁶ Galiojančių po 1863 m. sukilimo priemonių išvardijimas (*перечень*), ten pat, l. 117, 125.

²⁷ Galiojančių po 1863 m. sukilimo priemonių išvardijimas (*перечень*), ten pat, l. 117.

²⁸ Šeštajame 1904 12 12 įsako punkte Ministrų komitetui buvo pavesta peržiūrėti įstatymus dėl „raskolnikų“, taip pat kitatikų ir administracine tvarka imtis priemonių pašalinti visus tiesiogiai įstatyme nenumatytus jų religinio gyvenimo (*в религиозном быте*) suvaržymus. А. Д о р с к а я, *Свобода совести в России: судьба законопроектов начала XX века*, Санкт-Петербург, 2001, с. 42; Б. А н а н ь и ч, Р. Г а н е л и н, *Сергей Юльевич Витте и его время*, Санкт-Петербург, 1999, с. 120.

²⁹ 1905 04 [? iki 04 17] Žemaičių (Telšių) vyskupijos valdytojo raštas Ministrų komiteto pirmininkui, *LVI A*, f. 1671, ap. 4, b. 183, l. 12.

³⁰ *Romos katalikų ir jų dvasininkų...*, p. 311.

³¹ Vidaus reikalų ministro [Ivano Goremykino?] pranešimas (juodraštis) [1895–6?], *RVI A*, f. 821, ap. 150, b. 887, l. 14; nurodymas minimas: 1905 01 04 Telšių (Žemaičių) vyskupo raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *LVI A*, f. 696, ap. 2, b. 330, l. 3.

rauja įstatymo 51 straipsniui, VRM valdininkai pažymėjo XX a. pradžioje³², tačiau tvarka pakeista nebuvo. Po 1904 m. gruodžio 12 d. įsako paskelbimo šio suvaržymo atšaukimu tebesirūpino vyskupijų vyresnybė³³.

Pasaulietinės valdžios siekis riboti būtent vyskupo valdžią nebuvo XIX a. pabaigos įstatymdavystės naujiena, ar naujiena valdžios laikysenoje. Šis siekis aiškus jau 1843 m. seminarijų įstatuose, taip pat XIX a. 7–8 dešimtmečiais dvasininkų rengimo reformų projektuose, rengtuose VRM, vyskupo kompetencijos buvo aiškiai fiksuotos 1882 m. susitarime tarp Rusijos ir Apaštalų Sosto³⁴. Beje, XIX a. 9-ojo dešimtmečio [1884?] Kitatikių dvasinių reikalų įstatymo pakeitimų projektuose 24 straipsnį (dėl arkivyskupo skyrimo suderinus su popiežiumi) siūlyta keisti taip, kad ir arkivyskupą, ir vyskopus skirtų tik imperatorius³⁵. Tačiau siūlymas taip ir liko tik siūlymu. Taigi, nors vyskupo kompetencijos buvo apibrėžtos 1857 m. įstatymo 44 ir 45 straipsniuose, tačiau 1896 m. redakcijoje buvo išskirtinai akcentuotas vyskupo subordinavimas monarchui. Tai, kas 1857 m. įstatymo 44 straipsnyje skambėjo kaip tam tikras pavaldumas (*определённая подчиненность*), tai 1896 m. (49 straipsnis) tapo Monarcho įsakais ir aukščiausiuoju interesu (*Монаршими указами, правами самодержавной власти, государственными узаконениями и Высочайший интерес*). Vyskupo priesaika atskirai įvardijama 1896 m. laidos įstatymo 49 straipsnyje, nors 1857 m. tokio atskiro straipsnio nebuvo. Nors ir 1857, ir 1896, taip pat 1893 m. Įstatymų sąvado tęsinyje visų aukštųjų Romos katalikų Bažnyčios hierarchų – metropolito, vyskupo, vyskupo sufragano – skyrimas yra siejamas su priesaika: jų skyrimas fiksuojamas aukščiausiuoju įsaku ir priesaika – pirmiausia imperatoriui, o paskui popiežiui³⁶. Šiame kontekste pacituotina Kitatikių dvasinių reikalų departamento direktoriaus nuomonė, išdėstyta Vilniaus vyskupijos valdytojui prelatui Antanui Audzevičiui. Vyskupui buvo aiškiai nurodomas subordinavimo principas: esą jis yra asmuo, pirmiausia monarcho valia gavęs postą ir už tai turintis būti dėkingas carui³⁷. Tarytum Bažnyčios teisės ir nebūta, nors vyskupai įšventinimo metu ištikimybės priesaiką davė ne tik imperatoriui, bet ir popiežiui.

³² *Romos katalikų ir jų dvasininkų...*, p. 311.

³³ 1905 01 04 Telšių (Žemaičių) vyskupo raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *LVIA*, f. 696, ap. 2, b. 330, l. 3.

³⁴ V. Žaltauškaitė, Rusijos – Apaštalų Sosto santykių pokyčiai XIX a. paskutiniais dešimtmečiais, *Lietuvių Katalikų mokslų akademijos metraštis*, XXIII, Vilnius, 2003, p. 213–228.

³⁵ Įstatymo apie Katalikų Bažnyčios valdymą pakeitimų projektas (1–40 straipsniai), [1884?], *RVIA*, f. 821, ap. 150, b. 109, l. 1, 38–39.

³⁶ [...], *предоставляется им, при совершении над ними церковного обряда, учинить присягу и Верховному Священноначальнику Римской Церкви, по Высочайше утвержденному для сего образцу*. 1857 m. straipsniai 24–25; 1896 m. straipsniai 30–31; 1893 m. Įstatymų sąvado tęsinio 15–16 straipsniai.

³⁷ 1892 03 06 pasiaiškinimas, *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka* (toliau – *LMAVB RS*), f. 43–3396, l. 4.

Naujųjų vyskupų iškilmingo įšventinimo ceremonijos scenarijuje priesaika imperatoriui buvo svarbi dalis³⁸, nors improvizacijų būta. 1897 m. lapkritį per konsekraciją Antanas Baranauskas pirma prisiekė popiežiui, o paskui imperatoriui, tuo supykdydamas Kitatikių dvasinių reikalų departamento direktorių Aleksandrą Mosolovą, kuris vėliau nedalyvavo iškilminguose pietuose³⁹. Beje, ankstesniais metais (XIX a. 5–6 deš.) vyskupo Motiejaus Valančiaus užrašuose nerandame panašių nusižengimo ceremonijai paminėjimų, nors aprašoma ne vieno vyskupo konsekracija⁴⁰. Po 1863 m. tokių ceremonijų ir nebūta: Žemaičių (Telšių) vyskupija išlaikė savo buvusį vyskupą, o Vilniaus vyskupiją valdė tik administratorius. 1883 m. suderinus naujų vyskupų kandidatūras su Apaštalu Sostu panašių akibroktų taip pat nebuvo (arba jie neminėti). Naujieji vyskupai: Žemaičių (Telšių) – Mečislovas Leonardas Paliulionis ir Vilniaus – Karolis Hrynevickis parodė deramą pagarbą pasaulietiniams įstatymams, bent jau šios ceremonijos metu.

1896 m. Kitatikių dvasinių reikalų įstatymas pakito nedaug, tačiau tai, kas pakeista – iškalbinga. 1857 m. įstatymo 40 straipsnyje nurodoma, kad prisiekti turi ir skiriami parapijų klebonai, kolegijos, konsistorijos, akademijos nariai, deputatai, tačiau šiame įstatyme nėra fiksuojama, kad prisiekti turi vikarai. Vikarų priesaika fiksuota 1876 m. balandžio 27 d. įsaku⁴¹, o 1896 m. minėtas įsakas įtrauktas į Kitatikių dvasinių reikalų įstatymą (45 straipsnis)⁴². Taigi ištikimybės monarchui priesaika turėjo būti susaistyti ne tik aukštieji Bažnyčios hierarchai, bet ir visas parapijos kleras.

Priesaika buvo Rusijos imperijos įstatymdavystės taisyklė ir karjeros valstybės tarnyboje pradžia: prisiekė visi į valstybės tarnybą skiriami asmenys⁴³. Tačiau tarnybos priesaiką duodavo ne visi stačiatikių dvasininkai: žemiausių pareigybių kleras, kaip nepareigotas didelės atsakomybės, neprisiekdavo, tik pasirašydavo (minima *подписка*), o aukštasis kleras prisiekė pagal dvasinį reglamentą kulto pastate – cerkveje⁴⁴. Tuo tarpu ir pats žemiausias Romos katalikų parapiinio klero segmentas – vikarai – prisiekti turėjo. Jų pareigos taip pat pripažintos atsakingomis⁴⁵.

³⁸ V. Merkys, *Motiejus Valančius, tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius, 1999, p. 168–173.

³⁹ *Povilas Januševičius, Visokių atsitikimų sąrašas: 1895–1898*, parengė V. Žaltauskaitė, Vilnius, 2004, p. 249, 252.

⁴⁰ *M. Valančius, Namų užrašai*, sud. Aldona Prašmantaitė, Vilnius, 2003.

⁴¹ *ПСЗРП*, 1876 (55852).

⁴² Romos katalikų dvasinė kolegija siūlė, kad prisiekiami būtų konsistorijoje, jeigu ji tame mieste yra, o jei nėra – bažnyčioje – dalyvaujant policijos atstovui. Parapijų ir vienuolių dvasininkų priesaikos saugomos konsistorijoje, o kitų – kolegijoje. 1877 06 18 VRM KDRD raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *LVIA*, f. 378, ap. 1877 BS, b. 376, l. 1. Priesaikos tekstas, *SPB CVIA*, f. 46, ap. 1, b. 978, l. 75.

⁴³ Уставъ о Службѣ Гражданской, *СЗРП*, т. III, издание 1876 года, Санкт-Петербургъ, 185–191 straipsniai.

⁴⁴ 1877 09 13 Vilniaus gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui su Lietuvos [stačiatikių] konsistorijos informacija, *LVIA*, f. 378, ap. 1877 BS, b. 376, l. 5–6.

⁴⁵ 1874 08 18 Raštas (*справка*) dėl Romos katalikų dvasininkų priesaikos, ten pat, ap. 1874 BS, b. 1257, l. 2–3.

Vikaras arba klebono padėjėjas – dažniausiai jauno, po mokslų baigimo tik įšventinto dvasininko ir žemiausia parapijos klero pareigybė. Administraciškai jis priklausė nuo vyskupo⁴⁶, finansiškai – nuo klebono, kadangi Mogiliavo arkivyskupijoje vikarai nebuvo įtraukti į izdo išlaikomų dvasininkų etatus (Varšuvos arkivyskupijoje įtraukti ir gavo atlyginimą – 150 rublių)⁴⁷. Įdomu, kad 1843 m. gruodžio 15 d. įsake dėl parapijų dvasininkų išlaikymo Vakarų krašte greta klebonų minėti ir vikarai⁴⁸, o vardijant etatus nurodoma, kokį išlaikymą gauna 1–5 klasėms priskirtos parapijų bažnyčios. Tačiau vidaus reikalų ministras XIX a. 8-ąjį dešimtmetį rašė, kad vikarai į etatus neįtraukti ir išlaikomi parapijos dvasininko⁴⁹. XX a. pradžioje padėtis išliko ta pati⁵⁰. Žemaičių (Telšių) vyskupijos dvasininkų formuliariniai lapai rodo, kad per metus vikarai gaudavo apie 20 rublių išlaikymą iš klebono⁵¹. Palyginimui galima pasakyti, kad maždaug tokią sumą kelionei gaudavo seminarijos Kaune studentai, vykstantys į Sankt Peterburgo imperatoriškąją Romos katalikų dvasinę akademiją⁵².

Taigi priesaika žymėjo karjeros valstybės tarnyboje pradžią. Ar jos taikymas dvasininkams pastaruosius prilygino valstybės tarnautojams? Kai kurios administracinės jų funkcijos (metrikų išdavimas) leistų taip teigti, tačiau jų socialinio mobilumo ribojimas, socialinių garantijų, kokias turėjo pasauliečiai valstybės tarnautojai, netaikymas Romos katalikų dvasininkams (išimčių būta⁵³), juos labiau darė pavaldiniais, o ne piliečiais. Pavaldiniais, iš kurių reikalaujama ypatingesnio uolumo ir lojalumo demonstravimo. Tik Romos katalikams skirtame įstatyme priesaika yra atskirai išskiriama straipsniais, minima keletą kartų ir keliuose straipsniuose ir siejama su pareigų užėmimu. Ar dėl to būtų galima daryti prielaidą, kad jais ir nepasitikima labiausiai? Ir į jų angažuotumą Bažnyčiai, konfesinį tapatumą kėsinamasi labiausiai? Pagal Luomų įstatymą skyrimas tarnybon buvo dar vienas priklausymą dvasininkų luomui rodantis parametras. ŠVK visų parapijos dvasininkų, taigi ir vikarų skyrimą, kontroliavo generalgubernatorius (1864 07 24,

⁴⁶ Detaliau apie vikaro pareigas parapijoje: 1871 02 17 Mogiliavo arkivyskupo aplinkraštis Mogiliavo arkivyskupijos dekanams, *RVIA*, f. 826, ap. 3, b. 10, l. 1.

⁴⁷ [Iki 1890?] VRM KDRD raštas apie galiojančias taisykles Romos katalikų bažnyčiai Rusijoje, ten pat, f. 821, ap. 150, b. 114, l. 9.

⁴⁸ *ПСЗРИ*, издание второе, т. 18, ч. 2, no. 17403 (1843 12 15).

⁴⁹ 1877 10 13 Vidaus reikalų ministro Aleksandro Timaševos pranešimas, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 3050, l. 148.

⁵⁰ [1905, 1917] Romos katalikų Bažnyčios Rusijoje valdymas (VRM KDRD valdininko ypatingiems pavedimams A. Petrovo raštas), ten pat, ap. 150, b. 129, l. 11.

⁵¹ Telšių vyskupijos dvasininkų formuliariniai lapai. 1841–1913 m., *LVIA*, f. 696, ap. 2, b. 984, l. 239; Telšių vyskupijos dvasininkų formuliariniai lapai. 1841–1913 m., ten pat, b. 678, l. 77.

⁵² Asmenų, siunčiamų į akademiją, dokumentai, ten pat, f. 669, ap. 3, b. 2142; b. 2857.

⁵³ Liaudies švietimo ministras kėlė klausimą dėl gimnazijose ir progimnazijose dėstančių tikyba Romos katalikų dvasininkų socialinių garantijų. 1884 03 24 VRM KDRD raštas Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, f. 378, ap. 1884 BS, b. 817, l. 1–2.

1883 05 04 aplinkraščiai)⁵⁴. Vadinas, jis kontroliavo dar vieno dvasininkų luomą charakterizuojančio parametro funkcionavimą.

Įstatymo straipsnio papildymą ir vikarų priesaiką 1896 m. būtų galima laikyti tik detale. Tačiau tai rodo pasaulietinės valdžios pastangas kontroliuoti visą Romos katalikų dvasininkų luomą ir kuo daugiau jo raiškos sričių. Būtent tokioms valdžios pastangoms priskirtume 1886 m. Vilniaus generalgubernatoriaus Ivano Kachanovo iniciatyva kilusius svarstymus dėl naujai išventintų kunigų priesaikos ir pirmųjų šv. Mišių aukojimo tvarkos⁵⁵. Paminėtume, kad daugelis dvasininkų religinės veiklos praktikų jau buvo reglamentuotos, kontroliuojamos vietinės administracijos 7–8 dešimtmečiais išleistų aplinkraščių⁵⁶. Paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais radosi vis naujų.

Generalgubernatoriui⁵⁷ klausimas kilo dėl atostogaujančių dvasinių mokymo įstaigų studentų dalyvavimo šv. Mišiose, kad jie teikia kitus religinius patarnavimus⁵⁸. Pagal Bažnyčios kanonus asmenys, turintys aukštesnius šventimus, galėjo dalyvauti šv. Mišių liturgijoje, teikti kai kuriuos religinius patarnavimus, o pagal Kitatikių dvasinių reikalų įstatymą tai daryti galėjo tik paskirti tarnybon ir davę priesaiką parapijos dvasininkai.

Romos katalikų dvasines seminarijas, akademiją baigę klierikai, sulaukę 23 metų, buvo išventinami į kunigus. Po išventinimo naujasis kunigas aukodavo pirmąsias šv. Mišias – primicijas, o jų aukojimo vieta dažnai nieko bendra su skyrimo vieta neturėjo arba to skyrimo tarnybon dar iš viso nebūdavo. Primicijos buvo iškilmingos šv. Mišios, ženklusios naujojo kunigo atėjimą į dvasininkų luomą, savojo pašaukimo realizavimą. Kad primicijos buvo svarbios dvasininko gyvenime, rodo išskirtinis tos dienos paminėjimas – dovanos šia proga, fotografavimasis⁵⁹, dėmesys jai asmeninėje korespondencijoje, datos minėjimas vėlesnėje dvasininko karjeroje. Šv. Mišių aukojimas – religinė praktika. Tai ir užkliuvo pasaulietinei valdžiai, kuri naujai išventintiems kunigams, jeigu jie neturėjo paskyrimo tarnybai, kuris turėjo būti derinamas su vietos valdžia – gubernatoriumi ir generalgubernatoriumi⁶⁰ – draudė teikti religinius patarnavimus⁶¹.

⁵⁴ *Romos katalikų ir jų dvasininkų...*, p. 306–307.

⁵⁵ 1886 02 26 Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Vidaus reikalų ministrui, *LVIA*, f. 821, ap. 125, b. 382, l. 1–2; 1886 11 10 Kolegijos įsakas, *LVIA*, f. 696, ap. 2, b. 1042, l. 1 ir 11.

⁵⁶ *Romos katalikų ir jų dvasininkų...*, p. 247–322.

⁵⁷ Beje, Vilniaus gubernatorius 1886 02 18 laiške Vilniaus generalgubernatoriui atkreipė į tai dėmesį, *LVIA*, f. 378, ap. 1877 BS, b. 379, d. 1, l. 406–407.

⁵⁸ 1886 03 05 Kauno gubernatoriaus raštas Telšių vyskupui, ten pat, f. 696, ap. 2, b. 1042, l. 2, 10.

⁵⁹ V. Ž a l t a u s k a i t ė, Apie „daiktus lagamine“ arba fotografiją dvasininko gyvensenoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, *Prelato Povilo Januševičiaus fotografijų kolekcija: albumas nr. 7*, parengė V. Žaltauskaitė, Vilnius, 2010, p. 35.

⁶⁰ 1864 07 24 Vilniaus generalgubernatoriaus aplinkraščiu dvasininkų (dekanų, klebonų, vienuolyno vyresniųjų, kapelionų, vikarų) skyrimas turėjo būti suderintas su gubernatoriumi, 1883 05 04 aplinkraščiu – su generalgubernatoriumi. Žr.: *Romos katalikų ir jų dvasininkų...*, p. 259, 306.

⁶¹ Ten pat, p. 312.

1886 m. Vilniaus generalgubernatoriaus nurodymu, sutikęs vidaus reikalų ministrui Dmitrijui Tolstojui (1886 m. kovo 12 d. nurodymas visiems ŠVK ir Pietvakarių krašto gubernatoriams), visiems dvasininkų rengimo mokyklų auklėtiniais, nors ir turintiems kunigo šventimus, bet negavusiems tarnybos paskyrimo ir neprisiekusiems, buvo uždrausta teikti religinius patarnavimus (*совершение каких либо треб*). Naujai išventinti kunigai, dar neturintys parapijoje tarnybos vietos, laikinoje savo gyvenimo vietoje galėjo aukoti tik tyliąsias šv. Mišias paprastomis dienomis⁶². Už šio nurodymo laikymąsi atsakė tos parapijos klebonas. Prasižengusiuosius siūlyta bausti piniginėmis baudomis (iki 200 rub.)⁶³. Generalgubernatorius aplinkraščiu reglamentavo ne tik pirmųjų šv. Mišių aukojimo vietą, kurią kiekvienu atveju reikėjo derinti su gubernatoriumi, bet ir jų formą – tik tyliosios mišios.

Romos katalikų dvasinė kolegija kanonų taisyklėmis dar bandė paaiškinti ir ginti pirmųjų iškilmingų šv. Mišių svarbą. Nurodė, kad Romos katalikų bažnyčios liturgijoje mišios būna iškilmingos, *Publica Solemnis*, ir asmeninės, *privata*, ir ne giedojimas, o patarnautojų skaičius joms suteikia ypatingą charakterį⁶⁴. Į tokius aiškinimus atsižvelgta nebuvo, jie pripažinti „atmestinais“, nes šv. Mišiose kluvo būtent jų iškilmingumas, o kolegijos buvo paprašyta paskelbti nurodymą, kad pirmųjų šv. Mišių aukojimo vieta vyskupo būtų derinama su pasaulietine valdžia kiekvienu konkrečiu atveju. 1886 m. spalio 26 d. kolegija išleido tokį įsaką⁶⁵. 1886 m. lapkričio 10 d. išleistas dar vienas kolegijos įsakas, nurodantis paisyti 1886 m. kovo 12 d. aplinkraščio ir derinti pirmųjų šv. Mišių vietą⁶⁶. Administracija, beje, pastebėjo, kad vyskupijos vyresnybė ne visada paisė draudimo naujai išventintiems kunigams, dar negavusiems paskyrimo, aukoti šv. Mišias ir teikti patarnavimus. Anot Vilniaus generalgubernatoriaus, Telšių vyskupas rėmėsi kanonų teise ir nepaisė draudimo, neprašė leidimų pirmosioms šv. Mišioms pas gubernatorių⁶⁷. Įdomu, kad Vilniaus vyskupijos administratorius prelatas Liudvikas Zdanovičius, atsakydamas į priekaištus dėl Vilniaus seminarijos auklėtinių dalyvavimo šv. Mišiose, teigė, kad tokio dokumento (1886 m. spalio 26 d. aplinkraščio) savo kanceliarijoje visai nerado ir apie jį

⁶² 1886 03 12 VRM KDRD raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *LVIIA*, f. 378, ap. 1877 BS, b. 379, d. 1, l. 414.

⁶³ 1886 02 26 Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Vidaus reikalų ministrui, *RVIIA*, f. 821, ap. 125, b. 382, l. 1–2; 1886 02 26 aplinkraščio gubernatoriams kopija, *LVIIA*, f. 378, ap. 1877 BS, b. 379, d. 1, l. 408; *Romos katalikų ir jų dvasininkų...*, p. 271.

⁶⁴ 1886 04 02 Romos katalikų dvasinės kolegijos raštas į VRM KDRD, *RVIIA*, f. 821, ap. 125, b. 382, l. 4–5.

⁶⁵ 1886 10 26 Romos katalikų dvasinės kolegijos įsakas (kopija), ten pat, l. 31.

⁶⁶ 1886 03 05 Kauno gubernatoriaus raštas Telšių vyskupui, *LVIIA*, f. 696, ap. 2, b. 1042, l. 2 ir 10.

⁶⁷ 1887 03 24 Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Vidaus reikalų ministrui, *RVIIA*, f. 821, ap. 138, b. 42, l. 8–11; 1888 11 17 Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Vidaus reikalų ministrui, ten pat, ap. 125, b. 382, l. 29; 1889 03 07 Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Telšių vyskupui, *LVIIA*, f. 696, ap. 2, b. 1042, l. 5, 8; 1889 02 05 VRM KDRD raštas Telšių vyskupui, ten pat, l. 6–7.

esą net nežinojo⁶⁸. Metropolitai Simonas Kozlovskis konfliktų dėl klierikų dalyvavimo / patarnavimo šv. Mišiose atvejais⁶⁹ aiškino, kad pasaulietinės valdžios nurodymai galioja dvasininkams, o ne seminarijų auklėtiniams, jeigu jie dar neturi šventimų⁷⁰. 1899 m. data dokumente rodo, kad aplinkraščių funkcionavimas nebuvo sklandus ir XIX a. pabaigoje. Po 1904 m. gruodžio 12 d. įsako, kuriame, kaip jau minėta, buvo numatyta peržiūrėti galiojusius apribojimus imperijos kitatikiams⁷¹, Žemaičių (Telšių) vyskupas rūpinosi ir suvaržymų dėl pirmųjų šv. Mišių aukojimo panaikinimu⁷². Šis apribojimas buvo panaikintas (jis buvo vienas iš keturių panaikintų apribojimų Romos katalikų dvasininkams, nors dauguma suvaržymų (11 liko galioti toliau)⁷³. Faktiškai po 1904 m. gruodžio 12 d. įsako paskelbimo atšaukta labai nedidelė dalis su Romos katalikų dvasininkų luomu susijusių ribojimų (be jau minėto pirmųjų šv. Mišių aukojimo tvarkos atšaukimo, naikinti ribojimai dėl dvasininkų išvykų gubernijos ribose ir religinių patarnavimų teikimo išvykus iš savo parapijos ir dėl dvasininkų atvykimo į laidotuvių apeigas). Kiti suvaržymai palikti. Pažymėtina, kad dar svarstant 1904 m. gruodžio 12 d. įsako taikymo galimybes Vidaus reikalų ministerijoje buvo pasirinktas modelis, pagal kurį administracinės priemonės, sąlygotos ne religinių, o politinių priežasčių, turėjo būti paliktos⁷⁴. Taigi erdvė tolesniam administracinių priemonių funkcionavimui buvo paliekama.

1887 m. kilo klausimas ir *kada* naujai iššventinti kunigai turi prisiekti. Pažymėtina, kad aplinkraštis dėl naujai iššventintų kunigų priesaikos ir jos vietos jau egzistavo (1868 10 10)⁷⁵. Jo teksto rasti nepavyko, o XIX a. pabaigos generalgubernatoriaus kanceliarijos⁷⁶, gubernatorių dokumentuose⁷⁷ šiuo klausimu minimi tik 9 dešimtmečio aplinkraščiai. Tikėtina, kad 1868-ųjų aplinkraštis realiai nefunkcionavo: nebuvo kam prisiekti – seminarijos naujų studentų nepriiminėjo (iki 1870-ųjų Žemaičių (Telšių), o iki 1872-ųjų Vilniaus), vadinas, sistemingai jų ir neišleido. Vidaus reikalų ministro D. Tols-

⁶⁸ 1888 11 19 Vilniaus generalgubernatoriaus raštas VRM KDRD direktoriui, *LVI*A, f. 821, ap. 125, b. 382, l. 18–22.

⁶⁹ 1899 07 05 Minsko gubernatorius informavo, kad atostogų į jo guberniją atvykęs klierikas atsisakė pasirašyti policijos rašte, kad nedalyvaus šv. Mišiose, ten pat, l. 63.

⁷⁰ 1899 10 02 Metropolito Simono Kozlovskio raštas VRM valdytojui, ten pat, l. 69.

⁷¹ 1905 04 08 Kauno gubernatoriaus raštas Telšių vyskupui [jame minimas 1905 03 24 VR ministro aplinkraštis dėl galiojančių administracinių aktų, liečiančių ir katalikų dvasininkus peržiūrėjimo ir tų, kurie nesiderina su įstatymais, atšaukimo], *LVI*A, f. 1671, ap. 4, b. 183, l. 4.

⁷² 1905 01 04 Žemaičių (Telšių) vyskupo raštas Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, f. 696, ap. 2, b. 330, l. 2–5.

⁷³ 1905 04 19 Žemaičių (Telšių) vyskupo aplinkraštis vyskupijos dvasininkams, ten pat, l. 8.

⁷⁴ А. Д о р с к а я, *Свобода совести...*, c. 45.

⁷⁵ *Romos katalikų ir jų dvasininkų...*, p. 305.

⁷⁶ [1898?] Išvardijimas galiojančių nurodymų, išleistų po 1863 m. dėl tvarkos krašte palaikymo, *LVI*A, f. 378, ap. 1898 PS, b. 52, l. 132–133.

⁷⁷ 1897 11 30 Gardino gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, l. 13; 1898 02 09 Vilniaus gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, l. 82.

tojaus nuomone (1887 05 22), naujai išventinti kunigai turėjo prisiekti seminarijoje arba konsistorijoje iškart po išventinimo ir dalyvaujant pasaulietinės valdžios deputatui, kuriuo galėjo būti ir valdininkas – konsistorijos sekretorius⁷⁸. 1887 m. birželio 3 d. Vilniaus generalgubernatorius šią nuomonę išdėstė aplinkraštyje gubernatoriams⁷⁹. Seminarijas / akademiją baigę klierikai prisiekdavo savo mokymo įstaigose. Pavyzdžiui, Imperatoriškosios Romos katalikų dvasinės akademijos Sankt Peterburge auklėtiniai prisiekė atsiimdami atestatus (paskyrimų tarnybai jie dar tikrai neturėjo, juos gaudavo tik grįžę į savo vyskupiją). Pasaulietinei valdžiai naujai išventintų kunigų atveju priesaika buvo svarbesnė už paskyrimą, nors įstatyme būtent paskyrimas tarnybon siejamas su priesaika. Paskutiniųjų XIX a. dešimtmečių valdžios politikoje, o labiausiai vietos administracijos sprendimuose dominavo dvasininkų kaip socialinės grupės kontrolės priemonės, kurios reglamentavo daugiau dvasininkų luomą charakterizuojančių parametrų, jo raiškų, nei jų buvo fiksuota Luomų įstatyme.

Visgi XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais būta bandymų peržiūrėti vadinamajame ŠVK galiojusius administracinius apribojimus dėl Romos katalikų dvasininkų ir katalikų religinių praktikų. Tuo ne kartą rūpinosi Katalikų Bažnyčios hierarchai⁸⁰, tačiau panašių pastangų būta ir iš pasaulietinės valdžios. Taip XIX a. 9 dešimtmečio pradžioje ŠVK peržiūrėta vietos administracijos skiriamų baudų sistema, ją bandyta vienodinti visame vadinamajame ŠVK⁸¹. Tiesa, baudos nebuvo didinamos⁸², o jų skyrimą turėjo kruopščiai (*безусловно обязательно*⁸³) kontroliuoti gubernatorius ir generalgubernatorius. Tačiau baudų atšaukimo klausimas nei tuo metu, nei XIX a. pabaigoje svarstytas nebuvo. Tik 1905–1906 m. peržiūrint Romos katalikų dvasininkams taikomų nuobaudų sistemą, baudos kaip administracijos taikoma nuobauda dvasininkams buvo panaikintos⁸⁴. Beje, faktiškai XX a. pradžioje baudos dvasininkams taikytos tik ŠVK⁸⁵. Kitatikių dvasinių reikalų departamente buvo pripažįstama, kad sistema veikė „iki pastarojo meto“ ir tik 1905 m. sausio 28 d. Senatas išaiškino, kad M. Muravjovo instrukcijos dėl piniginių

⁷⁸ 1887 05 22 Vidaus reikalų ministro laiškas Vilniaus generalgubernatoriui (kopija), *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 382, l. 16.

⁷⁹ *Romos katalikų ir jų dvasininkų...*, p. 270–271.

⁸⁰ 1895 [??] raštas Vidaus reikalų ministrui, *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 179, l. 576.

⁸¹ 1881 04 29 Vilniaus generalgubernatoriaus Eduardo Totlebeno aplinkraštis gubernatoriams, *RVIA*, f. 1282, ap. 2, b. 2061, l. 32–37; redaguotas tas pats dokumentas, ten pat, f. 821, ap. 125, b. 3264, l. 38–42.

⁸² 1886 05 19 Vilniaus generalgubernatoriaus raštas į VRM KDRD, ten pat, l. 42.

⁸³ 1881 04 29 Vilniaus generalgubernatoriaus Eduardo Totlebeno aplinkraštis gubernatoriams, ten pat, l. 65–66.

⁸⁴ Baudos nebeminimos tarp kitų nuobaudų, paliktų taikyti Romos katalikų dvasininkams. 1905 03 24 VRM KDRD aplinkraštis generalgubernatoriams, ten pat, b. 3265, l. 5; 1905 04 09 raštas apie administracinių nuobaudų Romos katalikų dvasininkams nustatymą įstatymu, ten pat, l. 46.

⁸⁵ Raštas (*Справка*) apie 1900–1904 m. baustus dvasininkus, ten pat, l. 76–87.

baudų skyrimo yra negaliojančios⁸⁶, kad jos negalioja jau nuo karinės būklės krašte atšaukimo⁸⁷, t. y. 1872-ųjų.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje ir centro, ir vietos valdininkų rengtuose dokumentuose deklaruojamas politikos Romos katalikų dvasininkų atžvilgiu vadinamajame ŠVK tęstinumas ir pastovumas⁸⁸, nepasitikėjimas dvasininkais (dėl jų įtakos „vietos gyventojams“), atmetama jų veikimą reglamentuojančių priemonių peržiūros būtinybė⁸⁹. Vilniaus generalgubernatoriaus V. Trockio nuomone, priemonių pastovumas įtikintų, kad ir ateityje vyriausybė laikysis tos pačios sistemos šio krašto atžvilgiu⁹⁰. Beje, šiame redaguotame rašte galime fiksuoti, kaip vietos valdžia savo nuostatų pagrindimo retorikoje siekia tapatintis su centro valdžios politika, legitimizuoja savo veiksmus: rašte sąvokas *высшая администрация края* keičia sąvoka *правительство*⁹¹. Visgi XX a. pradžioje įvardyti ir politikos pokyčiai⁹², lėmę ir dvasininkų situacijos kaitą. R. Vėbra administracijos pozicijų liberalėjimą ir Katalikų Bažnyčios atžvilgiu matė Vilniaus generalgubernatoriaus Piotro Sviatopolko-Mirskio 1902–1903 m. ataskaitoje apie krašto valdymą⁹³. Iki to laiko, peržiūrint jau galiojusius administracinius nurodymus, iš esmės norėta ne juos naikinti, o sisteminti, vienodinti, administraciniams aktams suteikti įstatymo galią.

XIX a. 9-ąjį ir 10-ąjį dešimtmečiais vietos administracija (generalgubernatoriai Ivanas Kachanovas (1884–1893 m.), Piotras Orževskis (1893–1897 m.), Vitalijus Trockis (1897–1901 m.)) buvo linę Romos katalikų dvasininkų kontrolę tik stiprinti. I. Kachanovas davė nurodymus dėl asmeninio dvasininkų gyvenimo kontrolės⁹⁴, slaptos jų po-

⁸⁶ 1906 01 14 VRM KDRD raštas, ten pat, l. 121–122.

⁸⁷ 1906 02 26 įsakas Vidaus reikalų ministrui, ten pat, l. 131.

⁸⁸ 1898 05 [?] Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Vidaus reikalų ministrui (juodraštis), *LVI A*, f. 378, ap. 1898, b. 52, l. 96; 1901 09 06 einančio Vidaus reikalų ministro pareigas Dmitrijaus Sypiagino aplinkraštis gubernatoriams, ten pat, f. 1671, ap. 4, b. 179, l. 578.

⁸⁹ 1897 11 30 Gardino gubernatoriaus raštas, ten pat, l. 22–25.

⁹⁰ [1898 05 ?, data nustatyta pagal kitų bylos dokumentų kontekstą ir šio dokumento informaciją, – V. Ž.] Vilniaus generalgubernatoriaus V. Trockio raštas vidaus reikalų ministrui (juodraštis), ten pat, l. 104.

⁹¹ [1898 05 ?, data nustatyta pagal kitų bylos dokumentų kontekstą ir šio dokumento informaciją, – V. Ž.] Vilniaus generalgubernatoriaus V. Trockio raštas vidaus reikalų ministrui (juodraštis), ten pat, l. 103. Panašus keitimas ir kito dokumento juodraštyje, ten pat, l. 92.

⁹² *Отдельные правительственные распоряжения, вызванные главным образом польскими восстаниями 1831 и 1863 г. заключаются частью в Высочайших повелениях, отчасти в распоряжениях Министрства Внутренних Дел и главных местных начальств (Виленского и Варшавского). Некоторые из них с течением времени утрачивают характер острого воздействия, видоизменяясь в зависимости от постепенного умиротворения Западного и Привисленского края, а также от изменения руководящих взглядов правительства на политику по отношению к западным окраинам.* [1905, 1917] Romos katalikų Bažnyčios Rusijoje valdymas (VRM KDRD valdininko ypatingiems pavedimams A. Petrovo raštas), *RVI A*, f. 821, ap. 150, b. 129, l. 2.

⁹³ *Lietuvių klausimas Rusijos imperijoje XIX a. – XX a. pradžioje. Faksimilinis valdininkų ataskaitų ir dokumentų rinkinys*, sud. ir įvado autorius R. Vėbra, Vilnius, 2001, p. 9.

⁹⁴ 1884 07 13 ir 26 aplinkraščiai minimi 1897 11 30 Gardino gubernatoriaus rašte vidaus reikalų ministrui Ivanui Goremykinui, *LVI A*, f. 378, ap. 1898 m. PS, b. 52, l. 12.

licinės priežiūros⁹⁵. Piotras Orževskis, tik paskirtas generalgubernatoriumi, išsiuntinėjo užklausimus jam pavaldžių gubernijų gubernatoriams, prašydamas pateikti nuomonę dėl priemonių, kaip mažinti Romos katalikų dvasininkų įtaką kaimo gyventojams (*на массу сельского населения*), įvertindamas Romos katalikų dvasininkų padėties klausimą kaip pirmą. O jo išvardyti klausimai, dėl kurių reikalavo gubernatorių nuomonės, atkartoją vadinamajame ŠVK po 1863 m. sukilimo dvasininkams taikytus ribojimus⁹⁶. P. Orževskio iniciatyvas, siekiant kontroliuoti ir bausti Žemaičių (Telšių) vyskupijos hierarchus, stabdė vidaus reikalų ministras I. Goremykinas, pastebėdamas, kad kai kurie generalgubernatoriaus reikalavimai vyskupams – be teisinio pagrindo ir per dideli⁹⁷ bei nepagrįsti, atsisakė juos paremti⁹⁸. Tokioje ministro pozicijoje jaučiama pagarba socialiniam statusui, titului – vyskupo pareigoms. Beje, I. Goremykinas atkreipia dėmesį ir įvertina kai kurių hierarchų socialinę kilmę: kilmę iš valstiečių luomo laikė reikšmingu faktoriu jų laikysenai paaiškinti ar pateisinti⁹⁹. Generalgubernatoriaus pozicijoje pagarbos Romos katalikų dvasininko aukštam titului nėra. Jis reikalauja pagarbos sau, demonstruoja savo socialinį statusą. Vėlesnio generalgubernatoriaus – Vitalijaus Trockio, kaip radikalaus M. Muravjovo tipo politikos šalininko laikyseną įvertino Vytautas Merkys¹⁰⁰, tačiau jo tyrime minimas V. Trockio memorandumas (jo juodraštis) visgi ne šio generalgubernatoriaus nuopelnas¹⁰¹. Dokumentų kontekstas, datos rodo, kad dokumento dalis dėl „Romos katalikų dvasininkų“ formavosi po imperatoriaus reakcijos – pastabos „pateikti siūlymus / nuomonę (*представить соображения*) – į Kauno gubernatoriaus nuomonę, išdėstyta 1895 m. ataskaitoje apie gubernijos valdymą¹⁰². Beje, nors Kauno gubernato-

⁹⁵ Tai sietina su Vidaus reikalų ministro Ivano Durnovo aplinkraščiu, kuriame atkreipiamas dėmesys į „pastaruoju metu“ (tikėtina, kad dėl Vilniaus vyskupo Karolio Hrynevickio laikysenos) pastebimą dvasininkų priešingą nusiteikimą prieš Valstybę ir Stačiatikybę ir apie tokius reiškinius prašoma pranešti ministerijai. 1884 06 06 aplinkraštis, ten pat, ap. 1884 BS, b. 881, l. 2. 1884 07 26 Vilniaus generalgubernatoriaus aplinkraštis Vilniaus ir Gardino gubernatoriams [ataskaitas teikė ir Kauno gub. valdininkai, taigi tikėtina, kad toks aplinkraštis buvo siųstas ir Kauno gubernatoriui], ten pat, b. 875, l. 5.

⁹⁶ 1893 07 23 Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Vilniaus, Kauno, Gardino gubernatoriams, ten pat, ap. 1893 BS, b. 466, l. 1.

⁹⁷ [1896?] Vidaus reikalų ministro I. Goremykino raštas imperatoriui dėl Vilniaus generalgubernatoriaus P. Orževskio reikalavimų iškelti A. Baranauską (juodraštis), *LMAVB RS*, f. 43–24773, l. 16; [1896?] Vidaus reikalų ministro I. Goremykino pranešimas (juodraštis), *RVIA*, f. 821, ap. 150, b. 887, l. 1–17.

⁹⁸ [1896 ?] Vidaus reikalų ministro I. Goremykino pranešimas (juodraštis), ten pat, l. 17.

⁹⁹ [1892–1893?] Kai kurių ŠVK Romos katalikų vyskupų ir dvasininkų charakteristikos, ten pat, b. 76, l. 174.

¹⁰⁰ *Romos katalikų ir jų dvasininkų...*, p. 249–250.

¹⁰¹ Kauno gubernatoriaus netgi nurodė, kad savo nuomonę tuo klausimu pateikė dar iki to laiko, kai Jūs [t. y. V. Trockis] pradėjote valdyti kraštą. Kauno gubernatoriaus minėjo 1897 05 12 Vidaus reikalų ministro raštą ir atsakymą jam. 1898 07 05 Kauno gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *LVIIA*, f. 378, ap. 1898 m. PS, b. 52, l. 27.

¹⁰² 1898 06 16 Vidaus reikalų ministro I. Goremykino raštas Vilniaus generalgubernatoriui ir ištrauka iš 1895 m. Kauno gub. ataskaitos, ten pat, l. 90–91.

riaus retorika – reformatoriška, paisanti viešosios nuomonės, tačiau siūlomų pakeitimų motyvas – ne abejonė pačiais suvaržymais, taikomais Romos katalikų dvasininkams, o tai, kad suvaržymai kelia precedentą apkaltinti pasaulietinę valdžią dvasininkų persekiojimu. Taigi tikslas – ne reforma, o socialinio stabilumo visuomenėje saugojimas ir vėlgi kova su lenkinimu. Reformatorišką valdžios laikyseną fiksuotume ir XIX a. paskutinįjį dešimtmetį, tačiau minėtos reformos svarstymai, vietinės administracijos siūlymai rodo pastangas ne keisti, o išlaikyti esamą situaciją.

III.

V. Merkys atkreipė dėmesį į ypatingą vadinamojo ŠVK padėtį, kuris buvo tiesiogiai valdomas caro skiriamų vyriausiųjų krašto viršininkų (generalgubernatorių), turėjusių teisę leisti aplinkraščius, faktiškai turėjusius vietinių įstatymų galią¹⁰³. O toliau rašyta, kad griežtai laikantis valstybės įstatymų apibrėžimo, šie aplinkraščiai fomaliai įstatymo galios neturėjo, tačiau faktiškai buvo vykdomi visu griežtumu (šiam kontekste pateikiamas lotyniškų rašmenų draudimo pavyzdys)¹⁰⁴. Sutinkame, kad vietinės valdžios potvarkiai, aplinkraščiai buvo svarbios krašto administravimo, valdžios politinių tikslų realizavimo priemonės, tačiau ne visada ir ne visi jie buvo vykdomi „visu griežtumu“. Jų gausa, kartojimas ir atkartojimas gali rodyti ne tik administravimo modelį, valdžios siekius Romos katalikų dvasininkų luomo atžvilgiu ir jo kontroliavimo mastus, bet ir tai, kad aplinkraščiai nesukūrė aiškios krašto valdymo sistemos.

Apskritai, paskutiniųjų XIX a. dešimtmečių ŠVK valdymo ir Romos katalikų dvasininkų luomo padėties reformavimo pastangos vertintinos ir visos imperijos teisinės sistemos peržiūros kontekste: būtent šiuo laikotarpiu buvo bandymų atskirti įstatymą nuo administracinių potvarkių (*распоряжений*), 1885 m. pripažinta, kad įstatymo formalus požymis turi būti imperatoriaus parašas, tačiau nedaug kas faktiškai pakito¹⁰⁵. Įstatymų ir administracinių potvarkių persipynimas, neatitikimas ar prieštaravimas buvo būdingas Rusijos teisei sistemai ir atskiroms jos reguliuojamoms socialinių santykių sferoms ir nėra išskirtinai ypatingas, tik ŠVK valdymui, Romos katalikų dvasininkų luomo traktuotei būdingas bruožas.

Tyrimo pabaigoje pastebėtume, kad generalgubernatoriaus institucija multietninės imperijos regionuose, vadinamuosiuose pakraščiuose, buvo ne tik administracinė, bet ir politinė institucija ir turėjo išskirtines galias įgyvendinant ir netgi formuojant politi-

¹⁰³ Romos katalikų ir jų dvasininkų teisių varžymai Rusijos imperijos Šiaurės Vakarų Krašte 1864–1901 m., parengė V. Merkys, *Lietuvių katalikų akademijos metraštis*, t. 20, Vilnius, 2002, p. 247.

¹⁰⁴ *Romos katalikų ir jų dvasininkų...*, p. 247–248.

¹⁰⁵ С. Алексеева, Святейший Синод и Государственный Совет в России (вторая половина XIX в.), *Страницы Российской истории. Проблемы, события, люди. Сборник статей в честь Бориса Васильевича Ананьича*, Санкт-Петербург, 2003, с. 10–16.

ką regione¹⁰⁶. ŠVK tokia generalgubernatorių institucijos prasmė aiškiai fiksuojama po 1863-ųjų. Toks šios institucijos statusas išliko ir XIX a. pabaigoje. Tiesa, 1901 m. birželio 21 d. imperatoriaus įsaku Vilniaus generalgubernatorystė laikinai panaikinta, o jos administravimas perduotas vidaus reikalų ministrui¹⁰⁷, tačiau jau 1902 m. paskirtas naujas generalgubernatorius. Kalbant apie vadinamojo ŠVK administravimą, svarbu pastebėti, kad ypatingoji karo padėtis vadinamajame ŠVK buvo galutinai panaikinta 1872 m.¹⁰⁸ Tačiau dauguma generalgubernatorių įvestų Romos katalikų dvasininkų veiklą varžančių administracinių priemonių, taikytų po 1863 m. sukilimo, nebuvo atšauktos, vadinasi, – liko galioti ir toliau¹⁰⁹. Kai kurios jų reglamentavo būtent dvasininkų luomą charakterizuojančius parametrus. Pavyzdžiui, administracinės priemonės, susijusios su Romos katalikų dvasinių seminarijų – institucijų, rengusių šio luomo asmenis, funkcionavimu (studentų atranka ir priėmimu, baigusiujų iššventinimu ir skyrimu tarnybon). Taip pat apibūdinti ir administracinių baudų taikymas dvasininkams, nors įstatymuose buvo numatytas dvasinis arba / ir civilinis teismas. Iš dalies ypatingą charakterį vadinamajame ŠVK turėjo ir apdovanojimų, skiriamų dvasininkams, sistema: labiausiai pasižymėję dvasininkai galėjo būti apdovanojami ir iš specialių Vidaus reikalų ministerijos lėšų¹¹⁰. Apdovanojus

¹⁰⁶ К. Мацузато, Генерал-губернаторства в Российской империи: от этнического к пространственному подходу, *Новая имперская история постсоветского пространства*, ред. и сост. И. Герасимов, С. Глебов, А. Каплуновский, М. Могильнер, А. Семёнов, Казань, 2004, с. 448; Г. РаССолов, *Институт генерал-губернаторства в Российской империи (1775 г. – конце XIX в.)*. Автореферат, Москва, 2005, с. 25–26; *Институт генерал-губернаторства и наместничества в Российской империи*, т. 1, Санкт-Петербург, 2001, с. 152, 156–157, 179.

¹⁰⁷ 1901 [po 1901 06 21]–1902[?], Pažyma, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 298b, l. 2.

¹⁰⁸ R. Vėbra, *Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje*, Vilnius, 1990, p. 23; А. Комзолова, *Политика самодержавия в Северо-Западном крае в эпоху Великих реформ*, Москва, 2005, с. 287.

¹⁰⁹ 1886 m. rugsėjį Vilniaus generalgubernatoriui iškėlus klausimą Vidaus reikalų ministerijai dėl slap-
tų mokyklų ŠVK, kuriose mokoma lenkų kalbos, ir sankcijų prieš jas, ministerija pateikė pažymą, kurioje
cituojamas 1882 09 06 Vidaus reikalų ministro Dmitrijaus Tolstojaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui
Eduardui Totlebeniui. Jame rašyta, kad priemonės prieš Romos katalikų dvasininkus ir vykstant deryboms
su kurija [1882 m.] – išlieka, taip pat ir kitos priemonės nebuvo atšauktos, vadinasi, galioja (*сохраняет
обязательную силу*), o generalgubernatorių funkcija skirti administracines nuobaudas niekas neabejoja. Pa-
žyma [1886?], *RVIA*, f. 1282, ap. 1, b. 691, l. 172–173. Taip pat plačiau apie teisinės sistemos XIX a. Rusijos
imperijoje reformavimą, įstatymų ir administracinių nurodymų dichotomiją, nesėkmingas pastangas ją įveikti:
P. С. Уортман, *Властители и судии...*, с. 31–32, 64, 439, 462 ir kt.

Е. Правилова, Административная юстиция в России: проэкт реформы Сената, *Проблемы
социально-экономической истории России XIX–XX века. Сборник статей памяти Валентина Семеновича
Дякина и Юрия Борисовича Соловьева*, Санкт-Петербург, 1999, с. 222–235; С. Алексеева, Святейший Синод и Государственный Совет в России (вторая половина XIX в.), *Страницы Российской
истории. Проблемы, события, люди. Сборник статей в честь Бориса Васильевича Ананьича*, Санкт-
Петербург, 2003, с. 10–16; А. Полупнов, К. П. Победоносцев в общественно-политической и духовной
жизни России, Москва, 2010, с. 223–279.

¹¹⁰ 1901 09 06 einančio Vidaus reikalų ministro pareigas Dmitrijaus SypiaGINO aplinkraštis gubernato-
riams, *LVIIA*, f. 1671, ap. 4, b. 179, l. 578.

Vilniaus vyskupijos valdytoją Petrą Žilinskį, vyskupijos dvasininkai siuntė pasirašytus liudijimus apie savo tinkamus „Religinius ir Pilietinius įsitikinimus“ (о *Религиозных и Гражданских убеждениях*)¹¹¹. Dar vieno priklausymo dvasininkų luomui liudijimo – kasmet rengiamų vyskupijų dvasininkų sąrašų – vadinamųjų rubricelių (*Directorium...*) – sudarymas taip pat ne visada buvo sklandus. Pasaulietinė valdžia nepripažino kai kuriems dvasininkams skirtų bausmių – atskyrimo nuo Bažnyčios ar nušalinimo nuo pareigų¹¹². Vilniaus vyskupo Karolio Hrynevickio rengtoje *Directorium* prie dvasininkų, kuriuos jis atskyrė nuo Bažnyčios, o jie vis tiek buvo įtraukti į sąrašus, atsirado įrašai ranka – „at-skirtas nuo bažnyčios“ (отлучен от церкви)¹¹³.

Paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais ir iš vietos valdžios, ir iš centro kildavo iniciatyvos suvienodinti Romos katalikų dvasininkų veiklos reglamentavimo priemonės visame Vakarų krašte¹¹⁴, peržiūrėti administracinius aktus ir juos norminti pagal naujus įstatymus. Tačiau tai dažniausiai nereiškė vietinės administracijos aplinkraščių naikinimo¹¹⁵, o veikiau rodė pastangas suteikti aplinkraščiams įstatymų formą. Dėl tokių planuojamų pokyčių tarp vietos ir centro valdininkų kildavo įtampų. Vietos administracija nuogastavo dėl centro politikos efektyvumo, pavyzdžiui, deklaravo nepasitikėjimą teismais¹¹⁶, esą dėl bylų vilkinimo teismuose nuobaudos praras prasmę¹¹⁷, ir nenorėjo varžyti savo kom-

¹¹¹ Dvasininkų adresai P. Žilinskiui, ten pat, f. 378, ap. 1870 BS, b. 760, l. 1–66.

¹¹² [Очеркъ написалъ графъ Лелива [А. Г у с з к и е в и с з]], *Русско-польскія отношенія*, Лейпцигъ, 1895, c. 113 (čia ir toliau cituojama neišlaikant autentiškos dokumentų rašybos, – V. Ž.), 115.

¹¹³ *Directorium... Vilnensis 1885*, c. 136, 174, 202, 204, *LMAVB RSS*, L–20/930 (1885 m.).

¹¹⁴ 1875 08 27 Vidaus reikalų ministerijos valdytojo K. Lobanovo raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 3050, l. 125–126; 1875 08 28 Vidaus reikalų ministerijos valdytojo K. Lobanovo raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *LVIIA*, f. 378, ap. 1875 BS, b. 989, l. 1–2.

¹¹⁵ Pavyzdžiui, įvedant Vakarų krašte Taikos teisėjų institutą (1871 06 23 įsakas) buvo siūlyta peržiūrėti galiojusius ŠVK vietos administracijos nurodymus ir vėl patvirtinti įsakais, kad jais būtų galima vadovautis minėtuose teismuose. Imperatoriaus patvirtinimo nebuvo prašyta dėl jokio su Romos katalikų dvasininkais susijusio administracijos nurodymo ir tik 1878 m. atšaukti ir įsaku patvirtinti du nurodymai dėl tikinčiųjų konfesinių praktikų, bet ne dvasininkų veikimo ribojimų. [1898 05 ? data nustatyta pagal kitų bylos dokumentų kontekstą ir šio dokumento informaciją, – V. Ž.] Vilniaus generalgubernatoriaus V. Trockio raštas vidaus reikalų ministrui (juodraštis), ten pat, ap. 1898 PS, b. 52, l. 104–105, 108.

Butov pripažinta, kad Taikos teisėjai negali nagrinėti su Romos katalikų dvasininkų pareigomis susijusių bylų ir politinio pobūdžio nusizengimų, todėl sprendimai dėl dvasininkų buvo palikti vietinės administracijos (generalgubernatorių) žinioje. 1876 01 31 Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernatoriams, ten pat, ap. 1876 PS, b. 23, l. 4. Pažymėta, kad visų vietinės administracijos nurodymų ir keisti nereikia. 1877 04 13 Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos Politinio skyriaus pranešimas, ten pat, l. 34.

¹¹⁶ Tai, ką R. Wortmanas aprašo kaip vietos administracijos reakciją į XIX a. 7-ojo deš. teismų reformą, vadinamąjame ŠVK ko gero pasireiškė XIX a. 9-ąjį dešimtmetį (kai reforma taikyta ir ŠVK), o XIX a. pabaigoje fiksuojame aiškią vietos administracijos neigiamą poziciją. P. C. У о р т м а н, *Властители и судии...*, c. 462–464.

¹¹⁷ 1898 05 [?] Vilniaus generalgubernatoriaus V. Trockio raštas vidaus reikalų ministrui (juodraštis), *LVIIA*, f. 378, ap. 1898 PS, b. 52, l. 97.

petencijų. ŠVK buvo įmanoma, kad generalgubernatorius neinformuotų gubernatoriaus apie vidaus reikalų ministro atsiųstą administracinio nurodymo, prieštaravusio įstatymui, išaiškinimą ir įstatymo taikymą. Pavyzdžiui, 1896 m. vidaus reikalų ministras I. Goremykinas informavo, kad generalgubernatorius kontroliuoja tik dvasininkų skyrimą į tarnybos vietas (1893 m. Įstatymų sąvado tęsinio 27 straipsnis), o ne jų atleidimą¹¹⁸, nors tokia buvo ilgametė, dar XIX a. 7-ąjį dešimtmetį generalgubernatorių aplinkraščiais sąlygota praktika. Kauno gubernatorius apie tai informuotas, Vilniaus ir Gardino – ne¹¹⁹.

XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais centro politikoje fiksuotume daugiau grįžimo prie tradicinės socialinės hierarchijos, nepasitikėjimo žemaisiais luomais¹²⁰. Kadangi būtent iš jo pasipildė Romos katalikų dvasininkų luomas vadinamojo ŠVK katalikų vyskupijose, tai buvo dar vienas argumentas nepasitikėti šio luomo asmenimis¹²¹, nors dvasininkai pasaulietinės valdžios įvertinti ir kaip visuomenės moralės saugotojai, socialinio jos stabilumo garantai. Paskutiniųjų XIX a. dešimtmečių laikotarpis vadinamajame ŠVK pasižymėjo vietos administratorių pastangomis Romos katalikų dvasininkų socialinės grupės reglamentavimą ir kontrolę stiprinti, bandymais išlaikyti administracinių nuobaudų, priklausiusių nuo gubernatorių ir generalgubernatorių, sistemą¹²², nors tai ne visada sutapo su buvusiomis reformatoriškomis centro pastangomis įstatymiškai sureguliuoti krašto valdymą. Centrinė valdžia XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje pripažino, kad reikia kurti teisinę ŠVK valdymo sistemą, administracinės valdžios nurodymus komponuoti į įstatymus. Valdžios retorikoje (-se) dažnas reformavimo siekis, tačiau praktikoje (-se) pokyčių nebuvo daug.

Išvados

Centro ir vietos valdžios laikysenos Romos katalikų dvasininkų luomo atžvilgiu būta įvairios – liberalesnės ir aiškiai radikalios. Svarbią reikšmę turėjo atskirų personalijų (vidaus reikalų ministro, generalgubernatoriaus) pozicija. Ir generalgubernatorių, ir gubernatorių institutai konkuravo, jų tarpusavio santykiuose būta ir įtampas, ir pozicijų skir-

¹¹⁸ 1896 06 14 Vidaus reikalų ministro I. Goremykino raštas Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, ap. 1893 BS, b. 492, l. 45.

¹¹⁹ 1900 [?], Pažyma apie kunigų perkėlimo ir atleidimo tvarką, ten pat, l. 52.

¹²⁰ Л. З а х а р о в а, *Александр II и отмена крепостного права в России*, Москва, 2010, с. 546–646.

¹²¹ XX a. pr. būtent valstiečių luomo asmenų priėmimą į seminarijas siūlyta pristabdyti (*затормозить*) ir tai laikyta vienu iš būdų ir priemonių kovai su katalikiškumu (*способов и приемов борьбы с католичеством*). 1901 [po 1901 06 21] – 1902[?], Pažyma, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 298b, l. 8–9.

Apie Romos katalikų dvasininkų Žemaičių (Telšių) vyskupijoje socialinės kaitos – demokratėjimo – neišiamą vertinimą XIX a. pabaigoje žr.: V. Ž a l t a u s k a i t ė, Luomas ir etniškumas..., p. 197–213.

¹²² [1898 05 ? data nustatyta pagal kitų bylos dokumentų kontekstą ir šio dokumento informaciją, – V. Ž.] Vilniaus generalgubernatoriaus V. Trockio raštas Vidaus reikalų ministrui (juodraštis), *LVIA*, f. 378, ap. 1898 PS, b. 52, l. 109.

tumų. Vientisos valdžios pozicijos Romos katalikų dvasininkų luomo atžvilgiu fiksuoti nepavyko. Tokia įvairovė XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais – XX a. pradžioje iš esmės nekeitė Romos katalikų dvasininkų kaip luomo situacijos, nes jis valdžios pirmiausia buvo matomas ir komponuojamas į politinių, o ne socialinių vadinamojo ŠVK valdymo priemonių kontekstą. Dvasininkų luomą charakterizuojančios ypatybės, fiksuotos Luomų įstatyme (pavyzdžiui, apdovanojimų sistema, įtraukimas į dvasininkų sąrašus, priėmimas į dvasininkų rengimo įstaigas) vadinamajame ŠVK turėjo aiškų politinį turinį.

XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais – XX a. pradžioje Romos katalikų dvasininkų kaip luomo atžvilgiu Rusijos politika buvo ypatinga tuo, kad ši socialinė grupė, nors ir buvo įtraukta į bendrą dvasininkų luomo kategoriją ir išlaikė tam tikras dvasininkams būdingas privilegijas, tačiau šios konfesijos dvasininkai sudarė atskirą socialinę grupę, kurios teisinė apibrėžtis reglamentuota ne tik įstatymiais, bet ir vietos valdžios administraciniais sprendimais, sudariusiais prielaidas vietos valdžios improvizacijoms konstruojant socialinę šio luomo asmenų tapatybę.

Katalikų dvasininkai liko uždara socialine grupe, nors, viena vertus – iš jų reikalauta integravimosi ir lojalios laikysenos – „oficialiojo“ lojalaus tapatumo, o kita vertus – jų socialinis reikšmingumas, socialinis ir vertikalusis, ir horizontalusis mobilumas aiškiai ribotas ir reglamentuotas.

XIX a. paskutiniai dešimtmečiai išsiskyrė pasaulietinės valdžios (centro) retorika: imperijos teisinės reformos kontekste deklaruotos pastangos reformuoti, peržiūrėti ir Romos katalikų dvasininkų veikimą reglamentuojančius administracinius nurodymus, naikinti jų neatitikimą įstatymams. Praktikoje pastangos reformuoti dažniausiai reiškė ne Romos katalikų dvasininkų socialinio aktyvumo reglamentavimo silpninimą, o visapusiškesnę visų šio luomo segmentų kontrolę. Valdžios priemonės, reglamentuojančios dvasininkų veikimą, t. y. jų socialinės tapatybės raišką, ne silpninamos, o tampa detalesnės, sakykime, rafinuotesnės, jos reglamentavo ir apėmė vis daugiau Romos katalikų dvasininkų veiklos sričių, lietė vis asmeniškesnę jų laikyseną. Ypač vietos administracija XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais siekė išlaikyti ir stiprinti šio luomo kontrolę, ją išplečiant iki asmens laisvės kontroliavimo.

Romos katalikų dvasininkų luomas vadinamajame Šiaurės Vakarų krašte liko labiau politinė, o ne socialinė sąvoka. Romos katalikų dvasininkai formaliai išlaikė dvasininkų luomui Rusijos įstatymais fiksuotus parametrus, tačiau ne visais jais galėjo naudotis.

**THE ROMAN CATHOLIC CLERGY: DEFINITION OF THE ESTATE AND
CONSTRUCTION OF IDENTITY. THE DIOCESES OF SAMOGITIA (TELŠIAI)
AND VILNIUS IN THE LAST DECADES OF THE 19TH – EARLY 20TH CENTURY
(CONTINUATION)**

Summary

VILMA ŽALTAUSKAITĖ

The article dwells on the legal status of the Roman Catholic Clergy – people assigned to liturgical service through the laying on of hands ritual – in the dioceses of Samogitia (Telšiai) and Vilnius of the Russian Empire in the late 19th – early 20th century. The investigation interconnected the legal definition of the estate of the Roman Catholic clergy and the construction of its identity in the so called Northwestern region, hence the latter is analysed with regard to the attitude of the secular authorities towards the estate under consideration in the concrete socio-cultural context. The view that laws reflect the attitude of the leadership towards the subject defined in them – in this case the estate – and that laws help shape values and standards for the assessment of your own and other people's opinion relevant to the construction of identity was observed in the formulation of the said objective of research.

The content of laws, their drafts and other administrative acts as well as practice of their implementation and motives of application/non-application in a certain socio-cultural environment were of great importance for the assessment of the legal definition of the estate of the Roman Catholic clergy and analysis of the construction of the said estate's identity. The research was primarily focused around the means designed to distinguish and administrate the estate of Roman Catholic clergy as well as regulate its activities. A variety of aspects are applicable in the research of identity yet the author opted for the analysis of the attitude of the authorities/bureaucracy towards the estate in question.

In the last decades of the 19th century reversion to traditional social hierarchy and distrust of the lower classes were observed in the politics pursued by the central authorities. As they were accountable for the augment of the estate of Roman Catholic clergy in the Catholic dioceses of the so called Northwestern region, it was yet another argument to show mistrust in the representatives of the said estate, even though the secular authorities viewed clergymen as protectors of the society's morals and warrantors of its social stability. The last decades of the 19th century in the so called Northwestern region saw the attempts of local administrators to increase the regulation and control of Roman Catholic clergymen, though it sometimes contradicted the leadership's once pursued reform-based attempts to legally regulate administration of the region. In the late 19th – early 20th century the central authorities admitted that it was necessary to establish legal system of administration of the Northwestern region and compile the orders of local administration into laws. In the rhetoric of the government the aspiration for reforms was occurring frequently, yet in practice changes were few and far between.

The attitude of central and local authorities towards the Roman Catholic clergy ranged from rather liberal to overtly radical. An important factor was the standpoint of certain personalities (Minister of the Interior, Governor General). The institutions of governor-general and governor were rivalling, their relations were full of tension and marked by differences in opinions. No unanimous position of the aut-

horities towards the estate of Roman Catholic clergy could be established. The above described variety observable in the last decades of the 19th – early 20th century had little impact on the situation of the Roman Catholic clergy as a separate class as the authorities, first and foremost, viewed and structured it into the context of political rather than social administrative means of the so called Northwestern region. Peculiarities characterizing the estate of the clergy, as set forth in the Laws about Estates (for example, reward scheme, enrolment into lists of clergymen, admission to relevant educational institutions), manifested clear political content in the so called Northwestern region.

In the last decades of the 19th – early 20th century the politics towards the Roman Catholic clergy as an estate pursued by Russia was characterized by the fact that even though the said social group was incorporated into the general category of the clergyman's class and sustained certain privileges attributable to the clergy, Catholic clergymen formed a separate social group the legal definition of which was regulated not only by legislative acts but also by administrative decisions of local authorities which preconditioned improvisations of the said authorities when constructing social identity of people representing the abovementioned estate.

Catholic clergy remained a closed social group, though on the one hand, integration and loyalty, i.e. "official" loyal identity, was expected from them, on the other hand, their social significance, social vertical and horizontal mobility was apparently restricted and regulated.

Last decades of the 19th century were characterized by rhetoric of the secular authorities: in the light of the empire's legal reform attempts to readjust and review administrative orders regulating activities of the Roman Catholic clergy and ensure their conformity to laws were declared. In practice attempts to reform usually implied a more thorough control of various segments of the Roman Catholic clergy rather than liberalization of the regulation of their social activity. Government's measures regulating the clergy's activities, i.e. manifestation of their social identity, were not liberalized but became more thorough, so to say more sophisticated, as they regulated and encompassed more spheres of Roman Catholic clergymen's activities and reached towards their more personal bearing. In the last decades of the 19th century local administration in particular strived to sustain and enhance control over the estate in question extending it to the control of personal freedom.

The estate of Roman Catholic clergymen in the so called Northwestern region remained more of a political rather than social concept. The Roman Catholic clergy formally sustained the parameters for the clergymen's class set forth in the laws of Russia, however, did not have the use of all of them.

Gauta 2012 m. balandžio mėn.

Vilma Žaltauskaitė. Humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto XIX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotoja. Mokslinių interesų kryptis – sociokultūrinė Katalikų Bažnyčios situacija modernios Lietuvos kūrimosi procese XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius 01108

El. paštas: zaltauskaite@istorija.lt